

snovovanja

POGOVORI O KULTURI

Radovljica

LETO 4 — STEVILKA 3
KRANJ — 24. JUNIJA 1970

Radovljica leta 1826 in njena tedanja kmetijska vloga

V drugi polovici 19. stoletja je bila Radovljica edino mestno naselje v vsej zgornji Gorenjski. Za svojo okolico je bila obrtno in trgovsko središče. Povezovala je med seboj izrazito kmečko pokrajino na levi in izrazito rudarsko fužinarsko na desni strani Save (1). Svoj največji razvoj je doživela v drugi polovici 15. stoletja. Meščani so igrali pri fužinarstvu važno vlogo deloma kot fužinarji, predvsem pa kot trgovci (2).

Radovljica pa je bila vseskozi tudi močno agrarna in so se meščani prav tako kot s trgovino in obrtjo ukvarjali tudi s kmetijstvom (3). Potreba po plodni zemlji je bila tolikšna, da so pred letom 1498 obdelali del gmajne in jo razdelili na 36 delov (4). Radovljica je imela tudi planino na Jelovici. V času drugega urbarja 1579. leta zasledimo silen porast kajžarstva, ki je imelo materialno osnovo svojega obstanka v fužinarstvu, rudarstvu in mestu (6).

Radovljica se je 1826. leta delila na dve samostojni naselji: na lepo zasnovano srednjeveško mesto na pomolu in na vas Predtrg, ki jo je ločila ozka suha dolina Dol in s katerim je bila po kajžarskem delu tudi povezana. Različni funkciji obeh naselij sta povzročili različno gospodarsko strukturo mesta in vasi.

LASTNISTVO

Obravnavano področje je obsegalo 496 ha površin: Radovljica 232 ha in Predtrg 264 ha. Od tega je zavzemala grofovska posest 10 ha (2,24 %), cerkvena posest 23 ha (4,72 %), občinska skupna gmajna 162 ha (33 %). Na privatne posestnike pa

je odpadlo 268 ha (52 %) vseh površin. Tuji posestniki, to je kmetje iz sosednjih vasi, so imeli 37 ha posesti (7,6 % vseh površin). V Radovljici so zavzemali 13,7 % vse posesti, v Predtrgu pa le 8,96 %. Ta razlika, čeprav majhna, je že kazala na slabljenje kmetijske funkcije v mestu. Od tujih posestnikov so imeli največ posesti Leščani, posebno močno sta izstopala dva posestnika, ki sta vsak s 6 ha posesti zavzemala površinsko največje parcele v Radovljici in Predtrgu.

Za Radovljicane in Predtržane je tudi značilno, da so imeli gozdni del svoje posesti na bližnji Jelovici in da je ta posest predstavljala 46 % vse domače posesti.

IZRABA TAL

Na vsem področju so njive zavzemale 33 %, travne površine 32 % in pašniki 27 % površin. To kaže na izrazito usmerjenost v živinorejo — saj so govedo, konje in drobnico poleti pasli na gmajni, hostah in planinah, pozimi pa krmili s krmom, pridelano na travnikih (4). Glede tega razmerja pa so obstajale velike razlike med Radovljico in Predtrgom. Predtržani so imeli 37 % pašnikov, Radovljicani pa le 16 %. Velika razlika je bila tudi v površini njiv. Radovljicani so imeli 40 % njiv, Predtržani le 27 %. Vzrok je bil v tem, ker je bilo v Radovljici več drobnih posestnikov od 0—3 ha (90 %) in so zavzemali 66 % vse privatne posesti, zato so rabili več njiv za prehrano in so imeli manj možnosti za živinorejo, zlasti še, ker so imeli le 16 % gmajne.

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Ohranjeno gospodarsko poslopje v nekdanjem srednjeveškem kmečkem Predmestu

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

Nasprotno pa je bilo v Predtrgu 45 % posestnikov od 5—14 ha, ki so zavzemali 84 % vse privatne posesti. Tem je bila zemlja osnovno produkcijsko sredstvo, velikost njihove posesti pa je dopuščala usmeritev v živinorejo.

POSESTNA STRUKTURA

Radovljica je imela 1826. leta 86 posestnikov, ki so imeli do 8 ha posesti. Značilno je, da je prevladovala drobna posest. 50 % vseh posestnikov je imelo 0—1 ha zemlje in jim je bila nekmečka dejavnost osnovno produkcijsko sredstvo. Zaposleni so bili v mestu ali izven njega. Se vedno zelo drobne posesti od 1—3 ha je bilo 40 %. Tudi tem je bila izvenkmečka dejavnost osnova preživljanja. Le 9,3 % posestnikov je lahko preživljala zemlja (od 3—8 ha). Posestnikov od 5—8 ha je bilo samo 5 in so zavzemali 28 % vse privatne posesti, to je za 9 % več kot 45 posestnikov od 0—1 ha.

V Predtrgu je bilo 35 posestnikov. Velikost posesti je bila večja, in sicer od 0—14 ha. Se

Shranjeno gospodarsko poslopje stare mestne hiše

vedno je obstajalo 50 % drobnih posestnikov od 0—3 ha, a so zavzemali le 16 % vse zemlje. Druga polovica je bila trdnih kmetov in so zavzemali 84 % vse privatne posesti.

Prav v tej ostri delitvi med kajzarje in bogate kmete, ki so zavzemali 84 % vse posesti, se je Predtrg razlikoval od Radovljice. To kaže na dominantno agrarno funkcijo vasi. Veliko število kajzarjev je bilo le rezultat specifičnih razmer radovljiškega območja in niso imeli nobenega vpliva na agrarno strukturo vasi.

Razmerje med njivskimi in travnimi površinami pa kaže na izrabo tal v posameznih posestnih skupinah in s tem tudi na razliko med vasjo in mestom. V Radovljici so v celoti prevladovali njive z 9 %. Tudi v posameznih posestnih skupinah so prevladovali njive, le da je bil njihov odstotek različen. V posestni skupini od 0—3 ha so prevladovali njive z 11 %, v posestni skupini od 2—3 ha celo z 19 %. Tej veliki razliki je bila vzrok njihova drobna posest, ki so jo morali usmeriti v prehrano in je bilo gojenje živine omejeno. V posestni skupini od 3—8 ha so prevladovali njive le z 2 %.

Tudi v Predtrgu so imeli drobni posestniki več njiv kot travnikov. V vašjih posestnih skupinah so prevladovali travne površine nad njivskimi: v skupini od 5—8 ha z 2 %, v skupini od 8—10 ha s 13 % in v skupini od 10—14 ha s 6 %.

Ce upoštevamo, da je imel Predtrg še 38 % pašnikov in planino na Jelovici, kjer se je živina pasla poleti, vidimo, da je bila osnova gospodarstva vseh predtrških kmetov živinoreja in da je ta pri tedanjem samooskrbnem kmetijstvu lahko izstopala šele, ko je zemljiška posest dobila določen obseg od 5—8 ha oziroma od 8—14 ha.

Vzrok usmeritve v živinorejo ni samo v naravnih pogojih, ampak v veliki meri tudi v družbenih. V poprečju so bila manjša posestva od 5—10 ha — zato so tudi kmetje iskali zaslužek v vaški nekmečki dejavnosti (4). Predtržani in Radovljčani so bili vseskozi močno udeleženi pri tvorjenju in gozdnem gospodarstvu na Jelovici in so zato potrebovali dobre konje in dobro krmo. Zaslužek pri fužini jim je pomagal le izboljšati in reševati položaj na kmetiji in ni bil njihov osnovni vir (4).

ZNAČAJ PARCEL IN NJIHOVA POPREČJA

Poprečna velikost njive je bila v Radovljici 24 arov, v Predtrgu 27 arov, poprečna velikost travnika v Radovljici 17 arov, v Predtrgu 23 arov. Parcele njiv in travnikov so bile v Radovljici manjše zaradi drobne posesti. Največje parcele v Radovljici pa so bile v strmih pobočjih pod mestom, kjer je največja merila 3 ha 53 arov, v Predtrgu pa le 1 ha 23 arov, kar kaže na veleposestniško lastništvo.

Najnižji posestniki v Radovljici s posestjo od 0—1 ha so imeli poprečno 3,8 parcel in je znašala njihova velikost 13 arov 36 m². Nato se je število parcel in njihova velikost stalno dvigala. Posestniki s posestjo od 5—8 ha so imeli poprečno 16,4 parcele, njihova velikost pa je bila 41 a 98 m².

V Predtrgu pa so imeli drobni posestniki številčno manj parcel kot v Radovljici, zato pa je bila njihova velikost večja. V višjih posestnih skupinah pa je bilo ravno obratno. Tu je bilo število parcel večje, njihova velikost pa manjša. Kmetje s posestjo od 5—8 ha so imeli v Predtrgu poprečno 24 parcel v velikosti 24 a 13 m², v Radovljici pa 16,4 parcele v velikosti 41 a 19 m².

VLOGA GOZDNE POSESTI NA JELOVICI

Gozdna posest na Jelovici je zviševala posest v domačih katastrskih občinah za 47 %. V Radovljici je gozdna posest zviševala domačo za 64 %, 74 % vseh lastnikov pa je imelo tudi gozdove. Glede odnosa med velikostjo zemlje in velikostjo gozdnih parcel ni bilo nobene zakonitosti. Veliki posestniki so imeli majhno gozdno posest in majhni posestniki so imeli veliko gozdno posest. Izjema je bil le najbogatejši posestnik, ki se je s 6 ha 73 a gozdne posesti dvigal nad ostalimi.

V Predtrgu je tuja posest zviševala domačo le za 30 % in 88 % posestnikov je bilo tudi lastnikov gozda. Glede odnosa med velikostjo zemlje in velikostjo gozdnih parcel pa se je izluščila stroga zakonitost. V Predtrgu so imeli dosledno najmlajši posestniki najmanjši gozdni areal od 2—85 arov in veliki posestniki največji gozdni areal od 2—4 ha.

Ce se sedaj vprašamo, kakšna je bila posestna struktura, ki je vključevala celotno kmečko posest, in kakšen je bil njen odnos do posestne strukture, ki je vključevala samo posest domače katastrske občine, ugotovimo: v Radovljici je gozdna posest zmanjšala delež najnižjih posestnikov od 0—3 ha na 75 %. Z veliko prednostjo je izluščila že precej najbogatejša posestnika, ki sta s svojo posestjo stala daleč pred vsemi drugimi (14 ha). Najmočnejše je dvigala delež srednje posesti (3—8 ha) od 9 na 22 %.

V Predtrgu se je zmanjšal delež srednje posesti od 25 na 16 %, najočitneje pa se je dvignila najvišja posestna skupina kmetov (8—14 ha), namreč od 20 na 30 %. In je zavzemala sedaj kar 65 % vse privatne posesti, prej pa le 46 %.

Gozdna posest je povzročila v Radovljici rayno obratne procese kot v Predtrgu. V Radovljici je dvignila srednji sloj, v Predtrgu je povzročila njegov padec. Dvignila pa je bogate kmete s posestjo 8—14 ha in poglobila socialno diferenciacijo.

FIZIOGNOMIJA NASELIJ IN LASTNISTVO HIS

Leta 1826 je bilo v Predtrgu 38 hiš, 4 stanovanjske in 34 kmečkih domov. Lesene so bile samo 3 hiše. Glede na lego, fiziognomijo in velikost hiš sta se izločila dva dela: gruntarski del in kajžarski del. Gruntarski del je ležal v ravnini ob cesti na robu Dola. Kmečki domovi so se vrstili tesno drug zraven drugega v obliki stegnjenega doma. Parcele teh domačij so se vlekle v dolgih ozkih progah do sosednje poljske poti. Tu so bili lastniki samo najbogatejši kmetje od 5—14 ha zemlje.

Drugi del je bil kajžarski, ki je ležal v pobočju Dola, v predelu, kjer je ta najmanj strm. Hiše so bile tam majhne, razporejene brez pravega reda druga nad drugo, odvisno od razpoložljivega prostora. Gospodarska poslopja so bila majhna, dostop do njih težavnejši. Za temi hišami so bili v pobočju majhni sadovnjaki ali vrtovi, če je to prostor dopuščal. Nekaj kajžarskih hiš je nastalo na pobočju Dola na drugem koncu vasi, ki je povezoval vas z južnim delom mesta.

Radovljica je imela leta 1826 80 stanovanjskih hiš in 58 gospodarskih poslopij. Veliko število gospodarskih poslopij, ki predstavljajo kar 64 % vseh hiš, kaže na veliko agrarno vlogo v okviru celotnega mesta. Po legi, funkciji in fiziognomiji se je Radovljica delila na tri dele: 1. na srednjeveško mesto ob pomolu, 2. na Podmesto, ki se je razvilo v strmih savskem področju ob važni prometni poti v fužinarsko Lipniško dolino, 3. na Predmesto, ki je zavzemalo kmečke domove in gospodarska poslopja, ki so zrasli izven starega mesta v ravnini proti severu. Vendar to ime danes ni več živo.

Srednjeveško mesto je imelo leta 1826 49 stanovanjskih hiš in 16 gospodarskih poslopij. Gospodarska poslopja so bila majhna in stisnjena v ozek prostor za hišami. Mnoge hiše so imele na notranji strani samo dvorišče, 11 hiš pa tudi svoje vrtove. Lesene so bile samo 4 stanovanjske hiše in 5 gospodarskih poslopij (17 %), vse ostalo je bilo zidano.

Predmesto je bil mestni del, ki se je razvil izven mestnega obzidja v ravnini pred mestom. Ta del je imel izrazito nemestno, nestanovanjsko funkcijo. Tu so bile koncentrirane pristave meščanov, to so gospodarska poslopja, za katera v mestu ni bilo prostora. Tu je bila le ena stanovanjska hiša, trije kmečki domovi in 12 gospodarskih poslopij. Zato je imel ta del kmečko funkcijo in kmečko fiziognomijo. Gospodarska poslopja so imela veliko površino in njihovi lastniki so bili bogati meščani s posestjo od 5—14 ha. V Predmestu pa so imeli gospodarska poslopja tudi meščani, ki v mestu niso imeli svojih hiš, bili pa so zemljiški posestniki. Tu so imeli gospodarska poslopja tudi meščani, ki so imeli le od 0—1 ha zemlje, bili so najbrž obrtniki, saj domače ime Sodar in Kovač kaže na to.

Podmesto je bilo obrtniški predel. Nastal je v savskem pobočju ob cesti proti Kropl. Tu so se nastanili obrtniki, ki so potrebovali pri svojem delu vodo ali vodni pogon. Ta tradicija se je ohranila še do druge svetovne vojne. Hiše so bile razporejene na obeh straneh ceste, stisnjene v pobočje, ki je tu precej strmo in je zato prostora malo. Podmesto je imelo tedaj 27 hiš, 12 ali 44 % jih je bilo lesenih. Število lesenih hiš je tu največje. A vzrok ni samo v morebitni siromašnosti tega predela, ampak tudi v tem, da je teren zelo plazovit in strm. Velik odstotek čistih stanovanjskih hiš (40 %) pa kaže, da je bil ta predel obrtniško delavski. Tudi domača imena podmeščanskih hiš kažejo na njihovo obrtno funkcijo: Pintar, Kovač, Ledrar, Zemljari in Ferbar.

Glede na velikost posesti in velikost doma pa so se izluščile v Radovljici 3 socialne skupine ljudi:

1. Najbogatejši posetniki od 5—14 ha (8 lastnikov) niso bili najbogatejši meščani samo po količini zemlje, ampak tudi po številu hiš in gospodarskih poslopij. Vsi ti lastniki so imeli v mestu svoje stanovanjske hiše (2—3), gospodarska poslopja pa neposredno pred mestom. Največji posestnik je bil Hudovernik Simon (vulgo Primož). Bil je lastnik treh velikih stanovanjskih hiš v mestu in dveh gospodarskih poslopij pred mestom. Drugi je bil Kunstelj (vulgo Stehej). Tretji, Mulej (vulgo Bezulnek), je bil lastnik hiše z gospodarskim poslopjem v mestu, gospodarskega poslopja pred mestom in stanovanjske hiše pod mestom. Le eden v tej posestni skupini je bil samo kmet z velikim kmečkim domom pod mestom (na Mlaki).

2. V posestni skupini od 2—5 ha so bili vsi posestniki lastniki kmečkega doma s povezanim ali ločenim gospodarskim poslopjem pred mestom ali pod njim.

3. V skupini od 0—2 ha ni bilo nobene enotnosti. Tu so bili lastniki stanovanjskih hiš, lastniki kmečkih domov in samo hišni posestniki, ki so bili lastniki več stanovanjskih hiš, čeprav so imeli majhno zemljiško posest. V tej skupini so izstopali 4 posestniki, izmed katerih pa samo 3 imena kažejo na morebitni obrtniški poklic.

RAZLIKA MED RADOVLJICO IN PREDTRGOM

1. Predtrg je bila vas močnih kmetov, ki so posedovali 83,9 % vse privatne posesti. Z gozdno posestjo se je posebno močno dvignil najmočnejši sloj posestnikov od 8—14 ha. Kar 50 % kajžarjev in drobnih posestnikov od 0—3 ha je bilo rezultat specifičnih razmer radovljiškega območja, ki je imelo materialno osnovo obstanka v fužinarstvu, oglarstvu, rudarstvu in mestu ter ni imelo vpliva na agrarno gospodarstvo vasi, saj so posedovali le 16 % privatne posesti. Premoč velikih kmetov je omogočila usmeritev v živinorejo, zato so prevladovali travniki in pašniki, ti so zavzemali 68 % površin, nad njivami pa so prevladovali z 41 %.

2. V Radovljici pa so prevladovali drobni posestniki z 90 % in so zavzemali 64 % vse privatne zemlje. Tudi posest ostalih je segala le do 8 ha. Od tega je najmočnejša skupina zavzemala samo 5 % posestnikov in 27 % vse privatne zemlje. Od teh je bil samo 1 kmet, ostali so bili mestni veleposestniki. Gozdna posest pa je med njimi izluščila samo dva izrazita bogataša (14 ha zemlje). Velika kmečka funkcija mesta se je kljub drobnim posesti kazala v tem, da so na 64 % vseh stanovanjskih hiš odpadla gospodarska poslopja, in ker niso bila prostorsko povezana s stanovanjskimi hišami, so ustvarjala pred mestom, na njegovi severni strani, kompleks pristav, ki so tvorila kmečko predmestje.

Drobna posestna struktura mesta, ki je ustvarjala drugačno produkcijsko usmerjenost, je povzročala prevlado njiv nad travniki s 7 %. Pašniki in travniki pa so prevladovali nad njivami le z 8,4 %. Slabljenje agrarne funkcije mesta se je kazalo v tem, da je 13,7 % vse zemlje bilo v rokah tujih posestnikov, v Predtrgu pa le 8,96 %.

Literatura in viri:

1. Cene Avguštin: Zgodovinske in urbanistične osnove Radovljice, Gorenjska revija za kulturo, Kranj, 1957, št. 1—3.
2. Franc Zwitter: Starejša kranjska mesta in meščanstvo, Ljubljana 1929.
3. Anton Melik: Posavska Slovenija, Ljubljana, 1959.
4. Janko Kos: Radovljiška urbanija leta 1498 in leta 1579, seminarska naloga, zgodovinski seminar Filozofske fakultete.
5. Vlado Valenčič: Starostna in družbena struktura prebivalstva v predjožefinski Ljubljanski škofiji po štetju leta 1754, zgodovinski časopis XVII., Ljubljana 1963.
6. Državni arhiv v Ljubljani, Franciscejska mapa in protokoli leta 1826.

Katarina Arh

Kajžarski del Radovljice in predtrga v pobočju Dola (Beka)

Dr. Gvido Soklič

prevajalec Prešerna in Gradnika

vedri in vedno optimistični dunajski rojak življenje tako uredil, da je njegovo stanovanje spet bilo zrcalo kultiviranega esteta. Posebno bogata je bila njegova knjižnica, ki je zavzemala kar precejšen del njegovih bivalnih prostorov. Poleg redkih nemških in italijanskih knjig je bila tudi slovenska knjiga zares častno zastopana. Na službenem mestu se je dr. Soklič odlikoval po svoji skrbnosti in natančnosti.

Zal nam je, da je dr. Gvido Soklič tako nagloma odšel. Nobene besede mu nismo mogli reči v slovo. Le nekaj šopkov gorenjskega cvetja ga je pospremlilo na pot v neznano.

Kljub temu da je bil dr. Gvido Soklič vzgojen in šolan v tujem okolju, je ostal zvest domovini staršev in materini govoric. Toda naš prvi namen je bil prikazati dr. Gvida Sokliča kot zanimivo osebnost v naši prevodni književnosti, predvsem kot prevajalca Prešernovih sonetov in Gradnikovih pesmi.

Prvo informacijo o dr. Gvidu Sokliču sem dobil posredno (Bratko Kreft, Božidar Borko), naslednje pa že neposredno (Alfonz Gspan, moja korespondenca z dr. Sokličem in razgovori z njegovimi tukajšnjimi sorodniki). Tesnejši stiki z rojakom na Dunaju so bili pogojeni s pripravami za razstavo »Prešernova pot v svetovno slovestvo«, ki je bila potem odprta ves februar 1969.

Takrat sem zbiral biografske podatke (pa tudi slike) o prevajalcih Prešernovih pesmi v tuje jezike. Med številnimi odgovori, ki sem jih pred pričetkom Prešernovih slovesnosti dobil, je bilo tudi prijazno pismo dr. Gvida Sokliča z Dunaja, datirano z dne 29. junuarja 1969. Poslal mi ni le izčrpnih biografskih podatkov in svoje slike, pač pa tudi ličen tipkopisni zvezek nemških prevodov Prešernovih Sonetov ljubezni (Die Sonette der Liebe), Sonetnega venca (Der Sonettenkranz) in Sonetov nesreče (Die Sonette des Unglücks) — skupno torej 28 v nemščino prevedenih Prešernovih sonetov.

Prevajanje pesmi je vedno veljalo za tvegano delo, posebno če je pesem vključena v strogo obliko, kakršno ima npr. sonet.

S prevajanjem Prešernovih pesmi v nemščino so se trudili že številni prevajalci, ki so mojstri li oba jezika. Če izvzamemo Prešerna, ki je bil pač najboljši prevajalec svojih pesmi v nemščino, saj so v obeh jezikih plod istega pesniškega duha, velja za najboljšo prevajalko Prešerna v nemščino Lily Novy, ki sta ji bila oba jezika domača. To je sicer le naša presoja, ki pa je ne mislimo nikomur vsiljevati.

Bržčas pa bo vsaj za zdaj obveljalo splošno mnenje, da Prešerna le še nimamo v takem prevodu, ki bi nemški svet prepričal o evropski, svetovni višini Poeziji. Res, Prešernova pesem ni nobena poskočnica, pač pa zgoščena bolečina in brezup, odsev mračne pesnikove in hkrati narodove usode. Prešernova pesem je v bistvu izrazito slovenska pesem, le kako bi jo mogoč razumeti velik in srečnejši narod?

Zato nam je Sokličev prispevek v zakladnico prevodov Prešerna v tuje jezike izjemno ljub. Kajti spet se soočimo s podobno pogojenostjo kot pri Lily Novy; tudi dr. Gvido Soklič družil v sebi duha obeh jezikov, prvega prirojenega, drugega privzgojenega. Poznavalcu nemškega jezika bo mogoče v objavljenih prevodih Prešernovih sonetov ugotoviti, kako se je Soklič potrudil, da je našel za sleherno besedo, za sleherno metaforo — ustrezen nemški izraz.

Mogli bi celo reči, da se v nekaterih primerih kar ne moremo odločiti, ali je boljši prevod Novyjeve ali Sokličev. Primerna je celo določena zadržanost, saj Sokličevi prevodi Prešerna še niso bili deležni kakršnekoli strokovne ocene.

Povsem drugače pa je s Sokličevimi prevodi Gradnikovih pesmi. Tipkopisani zvezek teh prevodov nosi naslov »Ausgewählte Gedichte«, vsebuje pa prevode 26 pesmi iz raznih Gradnikovih zbirk in 20 pesmi iz cikla »Kmet govori«. Po naši sodbi je bila Gradnikova pesniška beseda Sokliču bližja, saj nista bila le sodobnika in enakih poklicev, pač pa tudi dobra prijatelja. To trditev opiram na dejstvo, da je bil dr. Gvido Soklič čest gost v Gradnikovem tuskulumu v Zapužah pri Begunjah. In še zanimiva dokumentacija: glasbenik Vilko Ukmar je pred leti posnel na zvočni trak oba glasova. Gradnik je bral svoje pesmi v slovenščini, Soklič pa svoje nemške prevode Gradnikovih pesmi. Iz Gradnikovih ust je Soklič slišal tudi laskavo priznanje: da nekatere njegove pesmi v Sokličevih nemških prevodih še bolje zvone kot v izvirniku! Tudi iz Sokličevega uvoda k prevodom iz Gradnika je očitna neka posebna sorodnost pesnika in njegovega prevajalca: sodoben baladni ton Gradnikovih verzov je tudi sodobnemu prevajalcu bližji kot zlahka patina Prešernovih umetnin.

Preseneča pa pri Sokliču, da sam ni objavil nobenega prevoda, ne iz Prešerna ne iz Gradnika. V mladosti se je sicer ubadal z Ieposlovjem, a objavjal ni, pač pa je med leti 1928 do 1935 sodeloval pri nemški reviji »Die Bühne« s članki in kritikami, večinoma iz gledališkega področja. — Morda izdam javnosti Sokličovo intimno pričakovanje; upal je, da bo celovška Mohorjeva družba za Gradnikovo 80-letnico izdala njegov izbor prevodov, in sicer dvojezično. Kaj je zavrlo uresničenje tega načrta, mi ni znano. — Se malo pred smrtjo je živel v upanju, da bodo njegovi prevodi obeh pesnikov le našli založnika, če ne v nemškem svetu, pa vsaj pri nas. — Sam te sreče ni dočakal, prav pa bi bilo, če bi njegovo delo izšlo vsaj postumno.

Viri

- Slovenski biografski leksikon, X. zvezek, str. 404.
- Naši razgledi, 27. avg. 1960, str. 381.
- Delo, 16. febr. 1962.
- Le livre slovène, maj 1963, str. 4.
- Glas, 23. maja 1970.
- Korespondenca dr. G. Sokliča s C. Zorcem.
- Beležke na osnovi pogovorov C. Zorca o dr. G. Sokliču z njegovimi sorodniki.

Crtomir Zorec

13. maja 1970 je v 77. letu življenja na Dunaju umrl dr. Gvido Soklič, predstojnik višjega deželnega sodišča z naslovom dvornega svetnika; za našo književnost je pomemben predvsem kot prevajalec Prešernovih in Gradnikovih pesnitev.

Gvido Soklič se je rodil na Dunaju 3. marca 1894 uradniku finančnega ministrstva Janezu, domačinu z Bleda, in Elizabeti, r. Mlekuž, iz Koritnice pri Bovcu. Mladj Gvido se je vsa leta šolal le na Dunaju: 1900—1905 na osnovni (ljudski) šoli, 1905—1913 na klasični gimnaziji in 1913—1918 na pravni fakulteti dunajske univerze. Po doktoratu, ki ga je dosegel 1920, je ves čas do upokojitve 1965 služboval na sodiščih, nazadnje kot predstojnik višjega deželnega sodišča na Dunaju.

Sorodstvo dr. Gvida Sokliča po očetovi strani živi zvečinoma na Gorenjskem (Bled, Brezje, Kranj, Ljubljana), sorodstvo po materini strani pa v Italiji (Humin - Gemona, Bologna, Tržič - Monfalcone). Dr. Soklič ni zapustil potomcev, njegova vdova Lina živi na Dunaju. Umrl je za srčno kapjo, pokopan je na pokopališču Neustift am Walde pri Dunaju.

Dr. Gvido Soklič ni pozabil svojega rodu. Ne le da je sleherno leto preživel dlje časa pri sorodnikih na Gorenjskem, največ pri Plemljevih na Bledu — pač pa je bil tudi vnet privrženec prijateljskega sožitja med Avstrijo in Jugoslavijo. Nekaj let je bil celo predsednik poluradnega Društva avstrijsko-jugoslovanskega prijateljstva. Za njegova plemenita prizadevanja pri gojitvi miroljubnih odnosov med avstrijskim in jugoslovanskimi narodi ga je predsednik Tito leta 1967 odlikoval z redom jugoslovanske zastave z zlato zvezdo.

Poudariti je še treba, da se je dr. Gvido Soklič med Hitlerjevo zasedbo Avstrije opredelil kot opozicionalec-demokrat. Zato so ga nacisti nasilno upokojili. Leta 1948 se je dr. Gvido Soklič dal ponovno aktivirati. Kot predstojnik višjega deželnega sodišča je bil od 1965 na lastno željo drugič upokojen. V času od prve upokojitve 1. 1940 do reaktivacije 1. 1948 je dr. Gvido Soklič vodil svojo odvetniško pisarno na Dunaju.

Kljub velikim izgubam, ki jih je Sokličevemu domu prizadelo medvojno bombardiranje, si je

1

O Vrba Trautes Dorf am Bergesrande,
wo mich mein Vaterhaus so reich beglückte,
o dass die Wissbegier mich nie berückte,
die Schlange mich gelockt aus diesem Lande!

Sonst wüsst ich nicht, wie sich in Gift
verwandle
das Süsse, das voll Lust mein Herz entzückte,
das Selbstvertrauen schwand und spielend
drückte
der Sturm mich nieder, wie das Schiff am
Strande.

Ein reines Herz zu arbeitsfrohen Händen
es hätte mir die Braut schon vorbereitet
als Mitgift im unendlichen Verschwinden.

Wie friedsam wäre dann mein Kahn gelehrt,
wenn über Feld und Haus, vor Frost und
Bränden
Sankt Markus schirmend seine Hände breitet.

Dora Plestenjak: Skofja Loka, skica

5

Das Leben ist ein Kerker und die Stunden
sind wache Henkersknechte. Sie vermehren
dem Sklaven nur die Sorgen, das Entbehren,
solange er an Ketten festgebunden.

Verweile nicht o Tod, lass mich gesunden
aus Fieberschauern, die den Leib verzehren
und zeige mir den Weg zu reinen Sphären,
zum Tor, wo jedes Leid noch Trost gefunden.

Dort wird mich künftig kein Verfolger schrecken,
dort naht kein Feind mit drohenden Gebärden,
dort, vor dem Grab, muss er die Waffen strecken.

Dort wird der Tagelärm, wie einst auf Erden,
aus ewig tiefem Schlaf mich nicht mehr wecken,
ich bin erlöst von Mühsal und Beschwerden.

Magistrale

(Der Julia Primiz)

Den Kranz will ich für Euch, Slowenen, winden,
Erennern an mein Leid, Dein Lob erheben,
Rein aus dem Herzen keimte stets mein Streben.
Jetzt blüht die Rosen nur auf feuchten Gräden.

Umsonst wird sich im Lied ein Lichtstrahl
finden,
Längst misse ich das laue Frühlingsweben,
Im Schnee, von wilden Felsgeklüft umgeben,
Allseits bedroht vom Frost und kalten Winden.

Poeme sind's, die sich von Tränen nährten,
Ringsum behindert, an das Licht zu dringen,
Im tiefsten Dunkel kann kein Wachstum wahren.

Mein Lied kann welke Blumen nur besingen,
In Deinem Blick liegt einzig das Gewähren:
Zur Blüte kann sie Deine Liebe bringen.

Prevedel dr. Guido Soklič

Memento mori

Von kurzer Dauer ist das Menschenleben,
wie viele Freunde sind von uns gegangen,
auch uns wird bald das dunkle Grab umfassen,
den Tag weiss kein Kalender anzugeben.

Die Schönheit kann dem Tod nicht
widerstehen,
er trägt nach Gold und Schätzen kein Verlangen,
der Lebensdieb schont weder frische Wangen,
noch Zecher, die beim Sang das Glas erheben.

Wer blindlings sich dem Weltgenuss verschriben,
wen Sinneslust von Fest zu Fest getrieben,
der merke wohl: Die Todessaat reift immer.

Zu Manchem, der noch jetzt bei tollster Laune,
zu dem ruft morgen schon im Sterbezimmer
Memento mori, schmetternd die Posaune.

Marjana Srčič

Kje je Peter

Močvirje.

Nikjer ni kažipota — Močvirje — 8 km. Nič takega ni. Šele, ko si tu, veš. Bodeča žica in stražni stolpi. Megla. Predvsem megla, siva lep-ljiva megla. In pijavke. Tu gori v Inštitutu jih ni, le doli v Močvirju so, vse polno jih je. Megla pa je tudi tu, pomešana z umazano rumenim dimom, smrdečim po sežganem človeškem mesu. Ta smrdeča megla je najhujša. Oklepa se ti duše, stiska, stiska. Skozi železne rešetke na oknih pa čez dan posije sonce, žalostno, hladno sonce. Nobene toplote ni v njegovih mlečnih žarkih. Zakaj ne? Ali ti veš, Ana?

Vem. Vem, Peter. Ker smo mrtvi, ker smo že davno umrli za njegovo toploto. Nemara takrat, ko smo izdali sebe. Se spominjaš pomladi, Peter, zadnje pomladi?

Spominjam se, Ana. Na šoli sem organiziral protestno zborovanje. Saj ni bilo nič, zaradi neke nepomembne pornografske knjige, ki so jo z okrožnico prepovedali. Le malokdo bi jo bral. Ampak šlo je za idejo osebne svobode. Kako smešno se zdaj ti sliši, kajne? Zlezal sem na kateder — tega nam ne smejo prepovedati! sem kričal, predlagam protestno sedenje na hodnikul O, takrat se nisem bal. Nič bistvenega nisem imel izgubiti, samo iz šole bi me vrgli, če bi povedali, da sem bil jaz. Bilo bi mi vseeno. Pa sem vedel, da ne bodo povedali. Tudi o vojni smo veliko razpravljali. Pravzaprav pa nas ni zares vznemirjala, bila je daleč od nas. Le kot pojem. Tisti dan sem si kupil sladoled, prvi sladoled to pomlad. Šel sem v park in sedel na klopi pod ozelenelimi kostanj. Sonce je bilo takrat še toplo. Dekleta so bila oblečena v frfotajoča pisana krila in bele bluze brez rokavov. Zdelo se se mi kakor veseli pisani metulji. Tebe pa nisem poznal, Ana.

Nisi. Nikoli me nisi poznal, Peter. Ko sem prišla, si bil že mrtev. Pa nisem vedela, nisem razumela. Bila sem še živa, morda zato, ker so me takoj poslali sem gor, ker nisem bila v Močvirju. Tisti od tam doli so mi rekli, da je tu dobro. Seveda niso nič vedeli. Potem sem vseeno umrla. Tukaj, pri tebi. Imela sem dolge, črne lase.

Se vedno imaš dolge, črne lase.

Niso več taki, Peter. Brez leska so, polomljeni in mrtvi, kakor smo mrtvi mi vsi. Tisti dan pa sem tudi jaz imela frfotajoče pisano krilo in belo bluzo brez rokavov. Bila bi ti všeč. Bila sem lepa. In bila je pomlad.

Nosil sem črn frak in cilindar in v gumbnici sem imel rdeč nagelj. Peli smo gaudeamus igitur, juvenes dum sumus... Pili smo pivo. Stopala je pred menoj in se smehljala. Zelel sem se poročiti z njo. Imela bi majhnega plavolaščka z velikimi zvedavimi očmi, takega, kakor je bila ona. Imela je belo obleko. Prišel sem, čeprav me ni povabila, stal sem čisto zadaj in jokal v sebi. Nekdo drug je klečal poleg nje, nekomu drugemu je veljal njen DA. Zakaj? Zakaj si to storila? Odmaknila se je od mene, kakor da se boji. Zakaj. Tako groza me je pred teboj, Kurt, je vzkliknila, saj sploh nisi človek. Niti trohice čustva ni v tebi. Ti si stroj! Opazovala sem te, ko si seciral. Vsem so se nam tresle roke, le ti si bil miren, popolnoma miren, ničesar nisi čutil. Tisti človek je bil vendar mrtev, sem rekel. Zelel sem postati zdravnik, dober zdravnik. Zelel sem postati kirurg. Kirurgu se ne smejo tresti roke, ali ne razumeš tega? Ne, je vzkliknila, ne razumem, da je zate človek kos snovi. Nič drugega.

Zal mi je, da te takrat nisem poznal, Ana.

Bila sem mlada. Bila sem srečna. Tudi jaz sem si tisti dan kupila sladoled. Vračala sem se iz šole. Pod pazduho sem nosila knjige, pozane z vrvice. Rada sem imela knjige. Potem me je nekdo udaril in knjige so mi padle iz rok. Leža-

le so tam v prahu, nihče jih ni pobral, nikomur ni bilo mar zanje. Berilo se je odprlo. Nekdo v visokih svetlih škornjih z okovano peto je stopil na odprto stran. Ne na knjige, sem zakričala. Ni mu bilo mar. Ozirala sem se. Sonce je sijalo na bele strani odprte knjige in na njej sled okovane pete.

Bili so tudi večeri, Ana. Sedel sem na stopnicah pred hišo in igral kitaro. Potem pa je Toni odšel. Rekel sem mu, da je izdajalec. Rekel sem mu, da ima močnejši pravico vzeti. Ne, Peter, mi je rekel, nobene pravice nima vzeti tisto, kar ni njegovo. Morala bi poznati Tonija, Ana, dobro bi se razumela.

Pripovedoval si mi o njem.

Tudi tisto tuje dekle je odšlo. Ni bila iz našega mesta. Vodila je Krožek osvobodilnega gibanja, zato sem jo sovražil. Bila je lepa. Vitka, visoka. Toni jo je imel rad, ljubila sta se. Jaz pa nisem nobene posebno ljubil, vse so mi bile všeč. Nje seveda nisem maral. Samo nekajkrat sem jo videl, potem so morali pobegniti, nekdo jih je izdal. Peter, spoznal boš, da nisi imel prav. Tako žal mi je zate, je rekel, ko je odhajal. Kam greš, sem ga vprašal. Ni mi povedal. Če bi mi povedal, bi ga izdal. Njega in tisto dekle. In njunega otroka, ki ga je nosila. Če bi vedel, bi povedal. Res bi povedal. Ko so me sneli, sem umrl.

— Kurt, bili ste moj najboljši slušatelj. —

— Hvala, gospod profesor. —

— Opazoval sem vas. Sposoben strokovnjak ste. Vodili boste Inštitut v Močvirju. —

— V Močvirju? Za kaj gre? —

— Nič več trupel in zajcev in miši, Kurt. Tam boste imeli na razpolago ljudi iz Močvirja. Kolikor jih boste potrebovali. Saj niste preveč čustveni, kaj? —

— Mislim, da res nisem. —

— Prav. Potrebujemo sposobnega mladega strokovnjaka, kakršni ste vi. Razumete, Kurt? Veliko sem vam zaupal. —

— Razumem, gospod profesor. Ljudje niso važni, za znanost gre. —

— Odlično, Kurt. Vedel sem, da me ne boste razočali. Tako je, samo za znanost gre. Znanost je važna, vse drugo je nič, vse drugo naj bo za vas nič. —

Morda pa nisva mrtva, Peter. Morda šele umirava.

Morda, Ana. Mrtvi nimajo spominov, kajne? Torej nisva še mrtva, spomine imava. Rekla si mi Misliš, da si boljši od njega, da si manj kriv? Morilec si, kakor oni! Oni mori iz prepričanja, ti iz strahopetnosti. Zaradi sebičnega strahu zase, za svoj obstoj. Nisi njegovo orodje, kakor si lažeš, da bi se opravičil pred seboj. Njegovo orodje je injekcijska igla, strup, tvoj strah. Njegov pomagač si!

Takrat sem bila še živa. Skozi rešetke na oknih je popoldne posajalo sonce. Stala sem ob oknu in čutila njegovo toploto na svojem obrazu, na rokah. Potem si spet prišel. Prosil si me, naj ti pomagam. Iztegnila sem roko, te sprejela. Vedela sem, kaj delam. Zato sem zdaj kriva. S teboj. Z njim. Zato sem zdaj mrtva. Zato je zdaj sonce mrzlo, zato sem umrla za njegovo toploto.

Ali bova še kdaj živela, Ana?

Ali bi znala spet živeti, Peter?

INSTITUT. Visoka, bela stavba. — Vam je všeč, Kurt? — Ja, o ja. Zelo moderno je opremljeno. — Opremljeno je za vse raziskave, Kurt. Zdaj je v vaših rokah. Zanesem se na vas, Kurt, na vaše zmožnosti. Ne razočarajte me, Kurt. — Ne bom, gospod profesor. — Dobro, Kurt. In Kurt... nobene čustvenosti, kajne! V vojni ni prostora za te človeške ničevosti.

Veš, takrat sem čutila tvoj obraz, tvoje roke, lase. Tako mehke, svilene lase si imel. Ti pa nisi čutil mojega dotika, ničesar. Potem sem tudi jaz

postala neobčutljiva. Ničesar ni več. Samo strah in mraz. In ta umazana smrdeča megla. In seveda spomini. Spominjam se poletnih neviht. Dež in sonce.

Brez sonca in dežja ni nič. Samo strah. Na gladini jezera so se delali majhni kolobarčki. Vedno novi in novi. Večali so se, medtem so nastajali manjši, se spet večali, bilo je kakor ves čas spreminjajoč se vzorec. Kadar sem opazovala kapljice, ki so padale na gladino jezera, se stapljele z vodo v jezeru, postajale del te vodne mase, nič več ena sama, ampak vse, sem si želela, da bi tudi sama mogla zliti, postati del mase. Zato sem pristopila k Gibanju. Bilo je prijetno videti, da nisi sam, da še veliko ljudi misli tako, da ti bodo pomagali. Če boš njihovo pomoč potreboval. Potem so nas stlačili v vagon in šele tu smo zares postali masa. Pa si nismo pomagali, vsakdo je žele rešiti le sebe. Želim si, da bi imela več lepih spominov. Želim si, da bi te poznala prej, tisti pomladni dan, Peter. Takrat bi te ljubila. Potem bi se lahko spominjala skripaj, spominjala bi se poljubov, toplega stiska rok, blažene predaje teles. Pa ni bilo nič takega, nikoli ne bova poznala tega, Peter. Samo mladost je blažena, midva pa sva jo tako kmalu izgubila. Kaj te je naučilo življenje, Peter?

Nekoč sem verjel, da sem se učil zvestobe, veličine, zaupanja. Potem sem sam pohodil vse to. Potem ko so me obesili. Okrog zapestij so mi dali železne obroče in me potegnili pod strop. Na noge so mi privezali uteži. Kotil sem, kako so se mišice nategnile, kako je kuža pričela pokati. Kje je tvoj brat, je vprašal kovinski glas pod menoj. Ne vem, sem kričal. NATEGNI! Nikoli več nisem verjel, če bi vedel, bi povedal... povedal bi!... NATEGNI! V glavi mi je zvonil velik zvon, kembel je surovo udarjal ob stene lobanje... POVEDAL BI!... NATEGNI!... POVEDAL BI... CE BI VEDEL, BI POVEDAL!... potem je počilo. Nič več ni bilo, nikoli več, samo strah. Kje je Toni? Ne veva, sta ponovila kakor avtomata. Očetu se je čez obraz vlekla globoka krvava brazgotina, namesto oči so zrlé vame globoke črne prazne votline. Iztačili so mu oči. Pa nisem ničesar čutil, nič bolečine, nič sovraštva. Zrušil se je v kotu vagona in ščitila ga je s svojim pretepenim telesom, da ga ne bi pohodili. VODE je prosil. Nihče ni imel vode. Potem je tiho umrl. Je on vedel, sem vprašal. Vedel je, je rekla. Stala je v vrsti poleg mene. Šel je mimo. Nenadoma se je ustavil, se vrnil. Ti, mi je rekel, stopi iz vrste. Pogledal sem jo, njen obraz je bil prosojen, Bog s teboj, sinko, je rekla. Kje je, sem vprašal. Pilot je, je rekla. Stopil sem iz vrste. Potem so jih odpeljali v Močvirje. Ozirala se je, meni pa je bilo vseeno zanjo, samo zase sem se bal, Toni je imel jadralno letalo. Krožil je visoko nad Mestom, njegovo letalo se je srebrno bleščalo v soncu. Tako sem ga občudoval. Pilot je, je rekla. Jaz pa bi bil povedal. Tega bom vzel v Inštitut, je rekel. In da ga ne ostrižete! Razumem, gospod, je salutiral nekdo v visokih okovanih škornjih. Bojim se ga, tako me je strah pred njim. On ne bi nikoli povedal. On živi za idejo, ne zase. Koliko dni? Devet. Vsak dan kratka črtica, devet črtic. Potem konec. In spet znova. Vrč vode, črtica. Koliko dni? Sedem. Tega smo slabo izbrali. Novo telo na postelji. Vsak dan črtica. Konec. Koliko dni? Devet. Torej zapiši devet, s tem bova zaključila, Peter, še veliko dela naju čaka. Z džipom sva se peljala v Močvirje. Potrebujem pet dečkov! Sedemletnih, je ukazal paznici. Na džip so nama naložili pet dečkov. Gledali so naju z velikimi prestrašenimi očmi. Kakšni okostnjaki, je rekel, s takimi si ne moreva pomagati. Izgij jim pijavke in dobro jih spita, Peter. Njihove oči pa so strmele vame, prosile so. Vidiš, Ana, to vem o življenju. Vem, da človek živi poprečno devet dni od litra vode na dan. Potem tiho umre. Vem, da sem trem sedemletnim dečkom dal morfija, da so hitro umrli. Ne delaj tega, Peter, mi je rekel, ti poskusi so zelo važni, morala bova začeti znova. Otroka pa je strmel vame. Ne tega, pustite tega, rad ga imam. Tako sem se bal, da bom moral tudi tega umoriti z morfijem. Prav, Peter, je rekel, če ga imaš rad. Bom že našel druge.

Peter.

Kako lep si, kada stojiš zjutraj ob oknu, obsijan s soncem. Tvoja glava zažari, okrog glave se ti prižge svetniški venec. Rad te imam, Peter, ti

Dora Plestenjak: Pokrajina, akvarel

si moj mali deček, moj plavolašček, moj sin. Takega sem si želel od nje. Zdaj pa imam tebe. Rekla mi je, da sem stroj, da ne znam čutiti, da ne čutim ničesar. Tebe pa imam rad, Peter. Ona. Jeklo v očeh. Kaj se ti je zgodilo, sakaj si prišla sem? Nič. Samo za idejo, za edino pravo stvar, za zmago? Da, seveda, za zmago. Za zmago naše stvari. Všeč si mi, ker si pustila življenje in prišla sem, da bi zmagali. Ne, ne tega, rad ga imam! Prav, Peter, če ga imaš rad. Peljal ti ga bom v Mesto, če želiš. Saj lahko dobim toliko drugih. Res nočem tega, ki ga imaš ti rad, Peter. V roki črn bič iz pasje kože, ob nogah lep volčjak, z belimi čekani, s krvavimi očmi. Je tvoj? Seveda, tvoj je, še več jih imaš. Lepi psi. Vrsta golazni. Toliko jih je že bilo, vsi so enaki, vsi so nič. In nenadoma... zlati svileni lasje. Stopi iz vrste! Ime mi je Peter. Peter? Bi bil rad znanstvenik, Peter? Rad bi ostal živ. Zivel boš, Peter. Nič hudega ti ne bom storil, ne boj se. Veliko te bom naučil, naučil te bom vsega, kar znam. Tudi nje se ti ni treba bati, veš, ne njene-ga biča in njenih volčjakov. Ti si moj mali plavolašček, tebi se ni treba ničesar bati, moj Peter.

Zakaj si to storila, Ana?

Ne vem. Ne vem več. Takrat sem vedela. Morda sem te hotela rešiti. Prosil si me, naj ti pomagam, se spominjaš? Ali pa sem te ljubi-la? Ampak saj to je neumno. Rešitev? Ljubezen? Neumnost, vse sama neumnost. Kje neki.

Nad Močvirjem pa je vedno ta gnusna groz-na megla, lepi se ti na dušo, črno dušo. Stiska. Duši. Hoče te zadušiti. Ne moreš je zgrabiti, za-daviti, vreči od sebe. V tebi je, vedno v tebi. Peljal me je v Inštitut. Bela stavba, beli hodniki, bele sobe, vse belo, celo sončni žarki, ki si-jejo skozi zamreženo okno, so beli. Če pa odpreš okno, vdre v to morečo belino ta prokleta mo-rilska megla. Peter! Krik? Od kod? Peter! Ona

— Ana! Stene in vrata, vse je belo, stene in vrata, vrata so oštevilčena. Kakor v bolnišnici. Smešno. Na koncu hodnika je zamreženo okno. In vrata. Ana. Ana na postelji s široko razprtimi očmi. Ne boj se več, Ana, tu sem, branil te bom. Peter! Peter! Pomagaj, ne daj mu, da bi me ubil! Ne daj me njemu! Nekaj divjega, prvotnega, živalskega v tistem, kar je Peter. Branil! Kolji! Skok. Telo med prvimi šapami, podri njegovo mišičasto moč. Slan okus po sveži krvi med

čekani. Kolji! Kolji! Branil! Čuden, hropeč krik. Cigav? Nekaj toplega v prsih, kakor nenaden sunek vetra. Nekaj pekočega. Čekani popuščajo. Kaj pa je? Opotekel se je proti vratom. V desnici je držal črno, nerazumljivo stvar. Z levico pa se je zgrabil za goltanec, krvav goltanec. A, že razumem. Pregriznil sem ti vrat, dr. Kurt. Boš umrl, dr. Kurt? Boš umrl s pregriznjem goltancem, kakor premagan, sestradan kojot?

Peter!

Zakaj, Peter? Zaradi tistega dekleta? Tako rad sem te imel, Peter, preveč rad, da bi te tisto prvo noč skrili v džip in te odpeljal v Mesto. Hotel sem te imeti pri sebi, hotel sem paziti na-te. Sredi noči alarm. Letala, spet letala. Kako žalostno zavijajo sirene. Seveda, vedno letala, najti hočejo Močvirje. Oklepala se me je z goli-mi rokami. Ne hodi, Kurt, prosim, ne hodi! Strah me je. Strah? Tebe je strah? Kje pa si dobila ta svoj strah? Ubij ga, lopova, kaj pa čakaš, volčjake spusti nanj. Volčjake z belimi čekani, s krvavimi očmi. Ukaži jim KOLJI! Za-te so vedno pripravljene klati. Naj raztrgajo ta tvoj strah. Ostani, Kurt, prosim, ostani... Tako me je strah ognja, bomb. Bič! Kje imaš bič? Naklesti že vendar ta svoj presneti strah, do krvi ga prebičaj, volčjake spusti nanj, saj znaš to, ljubica moja. Obuj že vendar svoje svetle škornje, dvigni glavo, kje pa je tvoj jekleni pogled. Bič imaš! Bič. Kaj pa laziš po prahu, stre-la, take te ne maram, gnusiš se mi. Kurt! Kurt! Ne odhajaj, vzemi me s seboj! Prosim, Kurt. Prosim...

Peter!

O, dr. Kurt, kaj pa je? Pa ne, da ti je hudo, ker si me ustrelil? Ti je hudo, ker si ustrelil svojo zadnjo vez s človekom. Vidiš, prisilil sem te v to. Naj ti ne bo hudo, če si me imel rad. Podaril si mi trenutek mladosti, to ti že mora nekaj pomeniti, kaj. Zaradi tega sem te nenado-ma vzljubil, veš, Vidiš, tudi v meni je zver, pre-budil si jo. Pregriznila ti je goltanec.

O, Peter.

Da, Ana. Spet sva živa, kajne, Ana. Še enkrat. Pa nisva verjela, da bi bila lahko še kdaj. Rad bi ti povedal, Ana, da te ljubim, da zdaj Tonija ne bi izdal, da imam rad njegovo tuje dekle in njunega otroka, ki se je medtem nekje rodil. Rad bi letel, kakor on, rad bi te vzela s seboj, Ana. Rad bi ti vse to povedal, pa ne morem.

Usta imam polna krvi, pa ne vem, ali moje ali njegove. Pa saj ti vseeno veš vse to, kajne. Vidiš, zdaj bo tudi on umrl. Tako, sem se ga bal. Pa je tudi on le človek, tudi njega je strah, ustreliti me je moral, ker ga je bilo strah. Ka-kor mene, ko sem zasajal injekcijsko iglo v ote-kle ročice zastrupljenih sedemletnih dečkov. Ta-ko proseče so me gledali, jaz pa sem jih samo ubil. Vidiš, ni me ustrelil za znanost, za idejo, strah ga je bilo zase. Ga vidiš, kako joče, ker me je moral ustreliti? Rad me je imel, pa je moral to storiti. Ker sem mu pregriznil goltanec. Tako se mi smili. Saj se tudi tebi smili, kajne? Ana, ali čutiš sonce? Skozj rešetke na oknu sije, tako prijazno toplo je. Tudi tvoja roka je topla. Reci kaj, Ana.

Peter, ljubim te, Peter.

Seveda, saj vem, ljubiva se. Spet znava žive-ti, vidiš. Pa sva mislila, da ne bo šlo. Zal mi je, da bova morala oditi, tako mlada sva še. Je on še tu? Ne vidim ga, ničesar več ne vidim, samo tvojo roko še čutim v svoji in sonce na obrazu. Tako lepo mi je. Zares mi je žal, da bova mo-rala oditi, tako kratek čas sva živela. Ampak bilo je vredno. Življenje mora biti lepo, kajne, Ana.

Lepo, Peter.

Rad bi te poljubil, pa ne morem dvigniti gla-ve. Skloni se k meni, Ana. Tako je prav, za slo-vo se morava poljubiti, kajne, čeprav boš imela zdaj tudi ti kri na ustnicah, Zbogom, Ana.

Tako mehke kodre si imel, Peter. Zelel sem si imeti takega sina. Imel sem te rad. Tudi njo sem imel rad — nekoč. Ko sem bil mlad. Peli smo. Pili smo pivo. Sonce si je sijalo na obraz, ko si ležal tam v mlaki krvi. Tisto dekle je bilo pri tebi, držala te je za roko. Rekla je, da te ljubi. Nisem vedel, da jo ljubiš tudi ti, Peter, nisem vedel. Če bi vedel, bi vaju odpeljal stran. Tudi njo sem ustrelil. Bil pa si že mrtev. Prosi-la me je, veš. Na njenih ustnicah je bila tvoja kri. Si čutil njen poljub? O, Peter, kako si me moral sovražiti. Jaz pa sem te imel rad. Za znanost gre, Kurt... v vojni ni prostora za čustva, Kurt... ne razočarajte me, Kurt... o, Peter, ho-tel si, naj umrem. Pa vse tisto ni nič važno, sa-mo zate mi je bilo, rad sem te imel. Odpeljal bi te v Mesto, če bi mi rekel, da si to želiš. Pa mi nisi povedal, nisi mi zaupal. Imel si me za zver, kakor ona, pregriznil si mi vrat. Peter, oprosti mi.

— Kje je Peter? —

Peter? Kateri Peter? Če iščeš mojega Petra, tistega sem ustrelil, veš. Kaj pa delaš tu, otrok. Tu je vojna, v vojni ni prostora za majhne lju-di. Kdo pa pravzaprav si? A, spominjam se, Pe-trov deček si, ime ti je... ne, nimaš imena, de-ček z Močvirja si. Peter te je imel rad, hotel te je odpeljati v Mesto. Tebe in tisto dekle. Kaj pa je to? Alarm? Torej so našli, našli so Močvirje, vidiš.

— Letalal —

Letala, seveda. Saj zato tudi tulijo sirene. Boral bi se nekam skriti. Ne, ne bom se skrili, rana me peče, umrl bom. Vidiš to, kar imam v roki. Revolver je. S tem sem ju ustrelil. Najprej Petra, šele potem dekle. Prosila me je, veš. Ti me gotovo ne boš prosil. Kaj pa pomeni ta trušč? Rad bi imel mir! Mi ne morejo dati malo miru?

— Gorijo, stolpi gorijo! Ljudje tečejo proti vratom, Ljudje iz Močvirja. Ušli bodo! Juhu, ušli bodo! Ljudje iz Močvirja bodo ušli v Mesto. —

Ogenj, Ušli bodo! Kako neki, otrok? Tam so vendar paznice s pasjimi biči in volčjaki, in stol-pi so in bodeča žica. Ogenj, seveda, ogenj. Ogenj je uničil stolpe in paznice z biči se bojijo letal. Morda pa bodo Ljudje iz Močvirja prišli skozi ogenj v Mesto. Teci za njimi, otrok, poženi se skozi ogenj, tu je samo smrt, premajhen si še za smrt, zate je življenje. Peter je tako hotel.

— Glej, tam je Peter. Tam, med tistimi ljud-mi na oni strani ognja. Teci, otrok, teci skozi ogenj, teci za Petrom, hitro teci! —

— Peter! Peter! —

Boš ujel življenje, otrok? Petrov deček si. Teci, teci še hitreje, želim, ti da bi ujel življenje. Mo-jega Petra pa sem ustrelil. Ogenj. Gorim. Gorim. Teci, otrok, teci, ujemj življenje. Jaz pa gorim. Postal bom del Močvirja... postajam Močvir-je...

Valentin Cundrič

saturniana

1.

in bosta eno telo
okovan hrast na tečajih
tisoča od tisočerihi vrat
odsunjena v nek videz

visok do stropa segajoč
bo sij nabrušenih sekir
na katere bosta legala
in se nekaj časa ne porezala

drugih dogodkov v tem letu ne bo
nasuješ prazne gomile zaradi sramu

drugih dogodkov v tem letu ne bo
nasuješ svojo gomilo zaradi sramu
in bosta eno telo
zaceljeno prevezano zbito

Dora Plestenjak: Vas, akvarel

3.

daj mi jesti od rdečega sija
zemlja je napeta ko preteč lok
drevesa blaznijo do nezavesti
zavita v polarni sij kot v kožuh

to se ti zdi prava beseda
zrasla s čeljustma v en kos

to je takorekoč beseda ponikalnica
v ustih izvira a na vešalih čeljusti
izgubi kot rečemo: tla pod seboj
in zbeži kot solza do ruševin oči

to se ti zdi prava beseda
zrasla s čeljustma v en kos
ki jo praskaš: nedonosenčka iz sebe
in nosiš za nohti

4.

se z roko ne prijema
pojoča vest med stebli čutov
čut s čutom in je miza zasedena
posebno če so poklicane črede časov

prišedši v čas razpravljaš o besedi
o njenih priležnikih in njeni strahovladi

napenjajo se platnice naših obrazov
naših usnjenih obrazov: orokavičenih
voz misli drdra drdra v nas
drdra: čez obzorje v besedo sili

prišedši v čas razpravljaš o besedi
o njenih priležnikih in njeni strahovladi
posebno če so poklicane črede časov
da ti trebijo nohte

2.

samec in samica naj bosta
to je pravzaprav tista ljubezen
ki te budi iz spočetja v rojstvo
to je pravzaprav zglavje za njo: ne porok

samec in samica naj bosta
naposled s plenom odrineta
ne da bi čutila šive ali celo žeblje
odrineta z usti in udi v nov videz

gledala se bosta v ogledalo: do pasu
do kolen in do duše

gledala se bosta v ogledalo: do pasu
do kolen in do duše
spoznala da sta dvoprsta roka
dvoprsta noga

5.

nihče od znancev mi ne ve povedati
kdo je meja med oddaljenim in bližnjim
senca telesa že človek meče
ne more pa v njej počivati

pet tisoč mož je nasičenih
pet hlebcev in dve ribi
pet tisoč mož je nasičenih
pet hlebcev in dve ribi

poizvedovanje se zategne v neskončnost
katere zlati ročaji smo

ko se bodo zaprle skrinje naših teles
z najtežjimi pokrovi čutov in občutkov
bomo zložili rjuhe odpovedi in raševino
spoznanj
pred prvi goli rod

dela, pokazanega na razstavi, kakor tudi slikarčin program ter obsodbo likovne kritike. M. Stefanovič ugotavlja, da dela Dora Plestenjak v tehniki akvarela, ki je danes tako po krivici zastavljena tehnika, in da je bilo prav to dejstvo povod za pogovor, v katerem je Plestenjakova razložila, da dela s kombinirano tehniko, kar ni čisti akvarel, ker uporablja še oglje, akvarel in tempero. Tak način slikanja je zelo primeren za delo v naravi, kamor gre iskat motive. Zadnji čas pa v naravi samo skicira in na risbi zapiše barve, nakar po taki predlogi ustvari sliko v ateljeju. Tako dela predvsem zato, da se otrese preveč realističnega tretmana pokrajine. Avtor na to zapiše svojo misel, da je na razstavi pokazala skoro same slovenske krajine, ki, kakor nam je znano, s svojo alpsko ljubkostjo tako lahko zapeljejo slikarje v kič. Toda Dora Pleste-

njak je z močjo in notranjo koherenco, ki jo doseže z risbo in z ritmično menjavo zračnih in pastoznih površin uspela krajino s smislom transponirati. Slike sicer še vedno dajejo vtis, tako karakterističen za akvarel, kar pomeni, da so narejene v enem samem zamahu, čeprav slike Dore Plestenjak niso nastale tako, pač pa postopoma. V katalog k razstavi v Skofji Loki sem v prigodnem tekstu zapisal, da Dora Plestenjak ljubi živo in odmirajočo lepoto. Njeno poslanstvo je prav v odkrivanju lepote v smislu odmaknjenih izsekov pokrajine, ki so ostali še nepokvarjeni, odmaknjeni tehnični civilizaciji sodobnih blokovnih in industrijskih zgradb. Ob tem bi veljalo omeniti, da se slikarka sicer spoprime tudi z motiviko sodobnega mesta, kakršno je na primer Velenje, ampak tovrstno delo ni v skla-

(Nadaljevanje na naslednji strani)

Slikarstvo Dore Plestenjakove

O marsikaterem slikarju in njegovem delu je lahko napisati, ker pisec najde dovolj opornih točk za razlago ali opis umetnikovega dela v različnih stopnjah, ki jih kaže slikarski opus od diplome na akademiji do osamosvojitve. Bodisi da na tej poti, ki jo spremljamo, sledimo raznim vplivom, pod katerimi se kaže slikarjev osebni stil, bodisi da je slikar pod vplivom tokov v likovni umetnosti tudi svoj osebni stil prilagajal tem premenam. Brez dvoma pa je veliko težja naloga spremljati slikarjevo delo in opisovanje le-tega pri takem slikarju, čigar delo že od začetka pa do trenutka, ko o njem pišemo, ne kaže tako očitnih sprememb, ampak ostaja vedno na dostojni kvalitetni ravni. Med slednje spada tudi delo akademske slikarke Dore Plestenjak-Slana.

Dora Plestenjak je bila rojena v Skofji Loki leta 1934. Studirala in diplomirala je na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani leta 1958. Pred nami je torej naloga pregledati slikarkino dvanaesletno delo, ki ga sicer spremlja vrsta razstav, ob katerih pa začuden ugotavljamo dejstvo, da v nasprotju z drugimi slikarji prav razstave niso toliko pripomogle k njeni popularnosti. Kolikor mi je bilo mogoče ugotoviti, sta samo ob dveh ali mogoče treh razstavah izšla kataloga in še ta s tako skopimi podatki, da nam ne bosta mogla bistveno rabiti pri opisovanju slikarske poti Dore Plestenjak. Da bi bilo delo še težje, sta oba kataloga izpred štirih let, namreč leta 1966 je imela Plestenjakova dve razstavi: v marcu v Domu JNA v Beogradu in junija v Skofji Loki. Iz beograjskega kataloga smo lahko izbrali seznam njenih dotedanjih razstav ter ugotovili, da je imela prvo samostojno razstavo na Švedskem v Bjuvu (1957), drugo v Kairu, šele tretja samostojna razstava je bila na domačih tleh v Kranju. Nato sledi Skofja Loka, Ljubljana, Celje, Velenje, Ravne, Beograd in Split. Poleg teh samostojnih nastopov je sodelovala tudi na skupinskih razstavah v Ljubljani, Kranju, Skofji Loki, Slovenj Gradcu, Celovcu, Beogradu, Ečki in Splitu. Delala je tudi v slikarskih kolonijah, od katerih omenimo mesto Ečko v Slavoniji, nato Izlake ter Skofjo Loko. Ob beograjski razstavi je v Borbi izšel intervju z Doro Plestenjak. Vsebuje tako oceno njenega

Dora Plestenjak: Skofja Loka, akvarel

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

du z njenim osnovnim slikarskim konceptom, pač pa se pri slikanju takih motivov podreja željam naročnika. Ob že omenjeni razstavi je Mesesnel ugotovil, da gre kljub sicer že omenjeni konstantni nespremenljivosti za določeno napredek. »Če je doslej sledila še pretežno študijskim namenom in preprostem realističnemu, čeprav še tako sočnemu in pogosto zanimivemu konceptu, je v zadnjih petintridesetih podobah stopila dolg korak naprej: v svojih priljubljenih motivih iz Škofje Loke in okolice je začela iskati izrazito likovne vrednote, ki izpovedujejo talent in resno slikarsko voljo, ki predstavljajo novost v dosedanji shemi njene likovne transpozicije. Hkrati s tem se, kot je videti, nekoliko osvobaja pretirane čustvene navezanosti na motive iz njene ožje domovine, ki ji je preveč vezala roke in polet čiste likovne, slikarske fantazije.«

Ko govorimo predvsem o krajinarstvu Dore Plestenjak, ne smemo opustiti tudi primerjave z razpoložensko krajino, ki nastopi pri nas v sredini 19. stoletja, ko se tudi naši slikarji odrešijo končno poznobaročne manire. Takšen romantično sintementalni pejzaž mora predstavljati po možnosti nenavadno, nekoliko divjo naravo, da ga sprejme meščan v svoj salon. Nato pa na koncu 19. stoletja vidimo že našo deželo kot pust, siv pejzaž v sivi vsakdanjosti in slikarji se umikajo v idiliko, v nekakšen stari nepokvarjeni svet slovenske kmečke idile. Današnji krajinar ne sili tako kot Veznani v zlagano kmečko idiliko, ne slika pa niti stolpnice niti zasebnih vil (npr. Gaspari Thalerjevo vilo na Bledu med obema vojama), njegov čut za iskanje nepokvarjene krajine ga vodi na Kras, kjer išče arhaiko pokrajine, ali v redko naseljeno škofjeloško pogorje ali pa gre celo tako daleč, da omeji že itak ozko rezano vidno polje na abstraktno strukturo ometa na starem zidu. Za vse našeto ne moremo trditi, da gre za romantični umik slikarjev pred sodobno pokrajino, saj so se nekateri odločili prav za uporabljanje te nove krajine, ki jo ustvarjajo industrijska naselja s svojimi industrijskimi objekti. Pri sodobnem krajinarju lahko opazujemo, da je vsaj asociacijsko

vezan na pobude iz realnega sveta. Pokrajina pa tudi drugače ostaja še vedno neizčrpen vir pobud. Edino pristop do te zakladnice je drugačen, lahko bi rekli, da nosi slikarjeva pokrajina danes veliko vsebinsko težo, ki usmerja slikarjevo vsebino v povsem drugo smer, kakršna je tista, ki se izživlja v neproblemskem izrezu iz prirode, v pejzažu zaradi pejzaža samega.

Če postavimo delo Dore Plestenjak ob te v naglici nanizane ugotovitve, potem lahko trdimo predvsem to, da ostaja na temeljih tistega slikarstva krajine, ki mu je bistveno poiskati nepokvarjeno naravo, da gre v smeri neproblemskega krajinarstva. Vendar pa se s prirojeno žensko intuitivnostjo izogiba goli faktografski opisnosti, ki je brez vsebine in nevarno združuje hotenja sodobnega turističnega fotografa, posnemalca diapozitivov v »prečudovitih barvah« in slikarja pejzažista, ki s podobnimi težnjami zagotavlja svojim podobam uspeh pri občinstvu, katerega edino merilo okusa je ustvaril prav fotograf. Priznati moram, da je sicer možno nekatere slike Dore Plestenjak uvrstiti tudi v tako kategorijo, toda to so dela, ki so nastala izključno samo po naročilu in niso predmet tega zapisa. Kvaliteto pejzaža, ki ga ustvarja Dora Plestenjak, moramo iskati v delih, ki jih dela s slikarsko fantazijo kot sad čistega likovnega poleta. V takih slikah se slikarka odmika podobi pokrajine, ki naj bi imela podobno vlogo kot portret, to je, da vidi v njej gledalec zgolj podobnost. Slikarka ne zajema samo gole vizualne predstave motiva, temveč tudi specifični karakter, ki ga je znala vliči akvarelo, nastalim v Egiptu. Pri vseh pejzažih se močno občuti liričen ton in pa romantika, ki je sorodna krajinam sredine 19. stoletja, za katere je bilo rečeno, da morajo predstavljati po možnosti nenavadno, nekoliko divjo naravo. Prav takšen motiv je našla v škofjeloškem pogorju in ustvarila podobo vasi Danje v povsem istovetnem duhu in v mračnih težkih barvah, ki obvladujejo okolico vasi, hribe in nebo, medtem ko je vas, od katere vidimo samo strehe iz ptičje perspektive, prosojno modrikasto siva, kar ustvarja celo nekoliko fantastičen videz vasi, lebdeče na robu doline. Obstajata dve inačici tega motiva, v akvarelu in v olju. Zadnje čase slika vedno več tudi v oljni tehniki in videti je, da je akvarel v tem primeru dobil vlogo skice. Kompozicija njenih krajin je sodobna, tako da iz motivne osnove izlušči in uporabi vse tiste elemente, ki dajo prirejani dober rezultat. Romantika in pa lirčna nota so značilnosti, ki se jim pridružujejo kot vsebinsko in interpretativno nasprotje močnejši izrazni, včasih kar ekspresionistični poudarki. Mesesnel je zapisal ob razstavi leta 1966., da »zna morda zelo razgledniški motiv likovno zajeti tako, da napravi iz njega drzno, zanimivo in dognano moderno kompozicijsko študijo, ki je poleg vsega tudi barvno dosledno transponirana in k temu še razpoložensko sočno, primerno obogatena«. Pri tem nas zanima tudi vprašanje slikarkine metode ali pristopa do pokrajine. Dora Plestenjak ne uporablja induktivne metode, ko slikar podobo krajine kreira ob svojem bogatem izkustvu v samem sebi in jo šele ob realizaciji na platno približa neki, v realnosti obstoječi pokrajini, ampak deduktivno, kjer slikar vizualno predstavo realne pokrajine ob neposrednem stiku z njo ujame na slikarsko ploskev v smislu svoje izpovedi, z abstrahiranjem vseh nepotrebnih detajlov. Kot ilustracijo tega načina citiram zopet Mesesnela: »Motiv iz Sumadije, nekoliko enoličen, predstavi tako, da krajino, ki tone v perspektivno globino, dvigne in postavi pred gledalca kot calovito ploskev s čilimom njiv v ugaslih toplih barvah in tonih. Ta prijem, ki ji omogoča večjo svobodo pri komponiranju, uporabi zelo smotno še večkrat, morda najbolj učinkovito pa pri zelo pogumno zajetem motivu v podobi »Sora II«, kot da bi motivno in barvno zreducirala Groharjevo podobo Iz mojega okna in ustvarila v moderni zasnovi povsem novo, trpko razpoloženje.« Ta način je še stopnjevala v že omenjeni podobi Danje tako, da si je izbrala pogled na vas zviška, od zgoraj navzdol in pri tem dosegla nekoliko nenavaden ter kar divji učinek, s katerim se je približala zahtevam romantičnega krajinarstva.

Zanimivo je tudi zasledovati njen barvni razvoj. Brez dvoma je leta 1960 še delala s čistim akvarelo in s toplimi, spektralno zelo širokimi

Dora Plestenjak: Portret, pastel

barvnimi razponi. Toploto in sončnost je brez dvoma prinesla s seboj iz Kaira, o čemer priča leta 1961 nastala podoba Škofje Loke, barvno vesela, sočna in topla, kakor da je nastala pod toplim soncem Egipta. Toda danes so barve mračne, mikajo jo samo spodnji temni koloristični spektri, predvsem pa tonske vrednote in strukture slikanih površin. Ob zadnji razstavi leta 1970 v Koncertnem ateljeju DSS v Ljubljani je Mesesnel zapisal, »da se vendar še vselej rada povrne v oljno solidnost, kakršno nam je ustvaril France Pavlovec, pa spet zdrkne v moko mokroto nežnih barv kakšnega Slanovega akvarela. A to ni negotovost, je nihanje in iskanje lastnega izraza. Gledalec ima občutek, da je to le spretna režija, pravilna izbira interpretativnega načina za posamezen motiv, izrez iz krajine za določeno razpoloženje.« Vsiljuje se nam vprašanje, koliko je sorodnosti med deli Dore Plestenjak in med deli njenega moža Franceta Slane. Primerjava pokaže na sorodnost motivov, kar je razumljivo, ker slikarska dvojica skupaj išče motive, odkriva naravo in jasno je, da je medsebojno sodelovanje omejeno samo na razne nasvete. Dora Plestenjak je v intervjuju v beograjski Rorbji leta 1966 na vprašanje, kateri slikar ji je največ pomagal pri oblikovanju njene samostojne umetniške osebnosti odgovorila: »Vsekakor moj mož France Slana. On mi je bil boljši učitelj od katerekoli akademije. Pomaga mi z dragocenimi nasveti, čeprav slikam jaz čisto drugače od njega.« Torej je navidezna podobnost samo podobnost, ki jo ustvarja tehnični prijem slikanja.

Za konec tega zapisa, v katerem sem skušal predstaviti Doro Plestenjak predvsem kot krajinarico, naj omenim, da se zadnji čas vse bolj posveča tudi oljni tehniki in pa portretu. Otroški portret dela predvsem v pastelu, zahtevnejša naročila pa tudi v olju. V njenem ateljeju je mikaven pogled na dva portreta, od katerih je eden nastal še na akademiji, drugi pa letos. Razvoj, ki ga lahko vidimo v teh dveh portretih je izredno zanimiv in potrjuje ugotovitev, da se je Dora Plestenjak razvila v resnično samostojno slikarsko osebnost.

Andrej Pavlovec

Dora Plestenjak: Sora II, akvarel

Kmečka noša v Ratečah v 19. in v začetku 20. stoletja

Sreda 19. stoletja je čas, ko doživlja kmečka noša na Gorenjskem mnogo sprememb. Seveda je svoj razvoj doživljala že pred tem v skladu z oblačilnimi in stilnimi značilnostmi v posameznih obdobjih, vendar je bil le-ta strogo podrejen stanovskim postavam, ki so določale, kako naj se nosi meščan in kako kmečki človek. Ugodnejši socialni in gospodarski pogoji, ki so že v 18. stoletju in posebno še v 19. stoletju utrjevali kmetov družbeni položaj, so se odražali v vseh oblikah kmečkega življenja, ne nazadnje tudi v načinu oblačenja slovenskega kmeta. Posebno občutne so bile spremembe v noši gorenjskega kmeta.^{1.)} Gmotno gotovo najtrdnjše slovenska pokrajina, ki je bogatela ob pomembnih prometnih žilah, je imela še prav posebno ugodne pogoje in je bila še prav posebno sprejemljiva za novosti, ki so hkrati z denarjem prihajale po teh poteh. Najbolj neposredni vplivi, ki so od sredine preteklega stoletja vedno vztrajneje spreminjale oblačilno kulturo gorenjskega kmeta, so prihajali iz gorenjskih mest: Skofja Loka, Kranj, Kamnik, Radovljica. Ob noši meščanov se je zgedoval gorenjski kmet, se ji vedno bolj približeval in si jo priljčil skladno s svojim estetskim pojmovanjem in vrednotenjem. V primerjavi z ostalimi pokrajinami je bila Gorenjska precej bolj napredna in je sodobnejše oblačilne poteze posredovala ostalim območjem. Ze leta 1828 je zapisal potopisec, da se Gorenjci nosijo tudi po »novi modi«. ^{2.)} Praznična noša Gorenjcev se je posebno v 2. polovici preteklega stoletja prilagajala tako v kroju kot v blagu zapovedim meščanske noše, vendar se je v nadrobnostih še vedno podrejela izvorni ljudski tradiciji in izvirnemu ljudskemu okusu; prav po teh nadrobnostih se je ločila od mestne noše. To je zakonitost, ki jo v dokaj blede obliki sledimo v najnovjšem času. V praznični noši Gorenjcev je v 2. polovici preteklega stoletja industrijsko blago izpodrinilo domače platno, sukno, raševino in kožuho. Vendar te spremembe niso istočasno nastopile na celotnem gorenjskem območju. V odročnih krajih so se ponekod (Bohinj, Gornjesavska dolina) dolgo obdržale v kmečki noši stare prvine.

Tehnični razvoj v izdelovanju tekstila je že v 1. polovici 19. stoletja, posebno močno pa s pridobitvijo gorenjske železnice povzročil pravi vdor industrijskega blaga. Cenjeno je bilo moravsko platno, ki je osvajalo tržišča v vseh avstrijski deželah.^{3.)} Bolj trdno zasidrana v domačo oblačilno tradicijo je bila kmečka delovna noša na Gorenjskem. Se do zadnjih desetletij preteklega stoletja so Gorenjci za delovni dan nosili oblačila iz domačega platna in raševine. Tudi v delovni noši se je uporaba domačega blaga najdlje ohranila v gorskih krajih; v Bohinju in nekaterih vaseh Gornjesavske doline skoraj do prve svetovne vojne. Ko so v noši že prevladovali novi kroji, so ljudje za delovni dan še vedno cenili trpežno, doma izdelano platno in raševino. Mnogokje na Gorenjskem so moški nosili črne raševnate hlače še v času med obema vojnama.

Staro domačo oblačilno tradicijo so na Gorenjskem v največjem obsegu in najtrdnjše gojili v Ratečah. V širšem slovenskem prostoru se srečujemo s podobnim primerom le še v Ziljski dolini in v nekaterih predelih v Beli Krajini

Fenomen, ki ga ugotavljamo v rateški noši, je potrebno osvetliti z nekaterimi dejstvi, ki v ljudski kulturi Ratečanov komaj preteklega in najnovejšega časa živo prisotni. Predvsem je treba naglasiti prisotnost močne vaške skupnosti, ki je osnova in pogoj za ohranitev tradicije. To je element, ki mnogo trdovratneje živi v duhovni, kot v materialni kulturi neke sredine. Danes se ta navezanost ni tradicijo kaže v pietetnem odnosu, ki ga goje Ratečani do starin. Rateče predstavljajo pravo zakladnico živih etnografskih spomenikov (predmetov), ki jo domačini, posebno ženske, skrbno čuvajo. S ponosom razkazujejo skrinje, polne vezenin iz domačega platna, polne domače noše, toda prodajati — to velja v Ratečah za sramoto. Zakoreninjeni v tradicijo so še nekateri običaji v Ratečah. Še pred nekaj leti so se rateške vdove vrdo držale starega običaja — triletnega žalovanja v črni. Rateške neveste so bile zadnji konsument izdelkov poslednjega gorenjskega ljudskega slikarja, Martina Hrovata, Mauerčka iz Kranjske gore, ki je poslikaval skrinje Ratečankam vse do tridesetih let našega stoletja. Poleg sodobnega pohištva je bila v tem času poslikana skrinja, v kateri ni manjkalo zvrtkov domačega lanenega platna, posteljnine in oblačil, nepogrešljivi sestavni del nevestine bale. Izdelovanje domačega platna je bilo v Ratečah živo vse do let po drugi vojni, v prvi četrtini našega stoletja pa so Rateče predstavljale pravo tkalsko središče.^{4.)} V opisani sredini, v duhovnem in tudi gospodarskem pogledu še do nedavna tesno navezani na izročilo, je doživljala svoj specifični razvoj tudi rateška noša.

Kakor zatrjuje ljudsko izročilo, so tudi v drugih vaseh v Gornjesavski dolini še do zadnjih desetletij preteklega stoletja nosili domačini oblačila iz domačega blaga, ob delavnikih še tudi pozneje, vendar je treba naglasiti, da se je stara domača oblačilna tradicija najtrdnjeje najdlje ohranila v Ratečah, ki so bile do neke mere pomaknjene v zatišje pred vplivi in tudi pred blagostanjem, ki jih je prinašala s seboj tovorna in vožarska pot čez Korenski prelaz. Zdi se, da je imela kmečka noša v vaseh v zgornjem koncu doline (Kranjska gora, Podkoren, Rateče) tudi v nadrobnostih mnogo skupnih značilnosti še v 2. polovici 19. stoletja, katere danes lahko ugotavljamo na številnih ohranjenih primerih rateške noše in na skromnih primerih, ki so se še ohranili v Podkorenu.

V rateški praznični ljudski noši so se najdlje ohranile prvine, ki so značilne za gorenjsko ljudsko nošo, kakršno poznamo le iz opisov in upodobitev iz 1. polovice 19. stoletja.^{5.)} Maloštevilni primeri najstarejših »rasov«, kril iz domače, črno barvane raševine z globoko izrezanimi modrci iz zlatega brokata, h katerim so nosile Ratečanke in Korenke rokavce »ošpekle« iz finega domačega platna z drobnimi naborki na oprsju in pokončnimi, ozkimi, črno vezenimi ovratniki, sodijo med najstarejše ohranjene oblačilne kose gorenjske ženske ljudske noše iz 19. stoletja. V drugi polovici preteklega stoletja se pojavijo tudi v obravnavanem oblačilnem območju krilla in modrci, ki so krojeni iz enobarvnega blaga. Poleg starih rasov se pojavijo »rasi« s krili in životkom iz črne domače raševine, kasneje pa še

violetno modri rasi iz domačega sukna. Najstarejši in najmlajši primeri rateških in korenskih rasov so spodaj okrašeni z zeleno »žnuro«, širokim zelenim svilenim trakom, ki ga ob zgornjem in spodnjem robu spremlja valovnica, izvezena z zeleno svilo. Modrci pri enobarvnih rasih niso več globoko izrezani, ne krase jih več žametni našitki ob robovih in šivih. Dekorativno vlogo zlatega modrca prevzamejo živobarvne svilene rute, ki se od srede preteklega stoletja na splošno močno uveljavljajo v naši kmečki noši.

K tem rasom so začele Ratečanke ob koncu preteklega stoletja nositi rokavce iz industrijskega blaga — prkala, z nabranimi čipkastimi ovratniki. Ker je svilena ruta prekrivala ramena in oprsje, ti »ošpekli« niso več vezeni na ramah in spredaj niso več nagubani, ostala pa je še vezenina v zapestju; postala je celo bogatejša. Dekorativno vlogo črnega ali rjavega ovratnika »kolerčka«, ki je značilen za starejši tip ošpekla, so zamenjali dva prsta široki žametasti trakovi, ki so si jih Ratečanke pripenjale krog vratu. K praznični noši so nosile Ratečanke predpasnike — »burtabe« iz finejšega volnena blaga (tudi iz listra) rdeče, zelene ali modre barve ali pa iz črnega svilenega brokata. Predpasniki so bili vedno obrobljeni s črnimi čipkami. Privezovale so jih krog pasu, nanje pa so si privezale še širok živo barven svilen trak, zadaj zavezan s pentljo, katere konca sta padala skoraj do roba pasu. Pentlja je krasila Ratečanko tudi spredaj; privezovale so si jo k sklepancu, dekorativnem pasu iz srebra ali kositra, ki je od sredine 19. stoletja spodrinil v gorenjski ljudski noši usnje pasove.

Zensko pokrivalo rateško-korenske variante je zavijača — »tihla«, s črnimi žametnimi našivkom »pantom«. »Tihlne« — zavijačke so bili za praznično nošo izdelani iz prkala, ob delavnikih so Ratečanke nosile tihlne iz domačega praznjega prta brez žametastega fuma, v Podkorenu pa so bele zavijačke brez furma nosile ženske, ki so žalovale. Zavijačke so zavijale na zatilju pod

(Nadaljevanje na naslednji strani)

F. K. v. Goldenstein: Kranjca, akvarel 1838 (iz Korytkove zbirke Slovianščizna)

(Nadaljevanje s prejšnje strani)

kitami, ki so padale po hrbtu. Lase so spletale v dve kiti, med pramena las pa so si vpletale črn žametast trak — »žnuro«. Ob koncu prejšnjega stoletja so Ratečanke začele nositi tudi svilene rute s franžami, ki so si jih zavezovale zadaj v vogal.

V zimskem času so oblačile tesno ob životu krojene, spodaj zvončaste bele ovčje kožuhe z navznoter obrnjeno dlako. Ob koncu preteklega in v začetku našega stoletja so h kožuhom nosile rdeče rute s tiskano robno porduro cvetlične motivike.

Pozimi in poleti so Ratečanke nosile volnene nogavice — rdeče, rožnate ali pa pisane. Proti koncu preteklega stoletja so za poletni čas začele nositi bele bombažaste nogavice, pletene s »pucki« (kupčki), pozimi pa so takrat nosile bele volnene nogavice, pletene »z robic« (ena desna, ena leva). Staro rateško obuvalo so »žoki«, ki so se dlje obdržali v domači delovni noši, ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja pa so jih tako starejši moški in ženske nosili tudi še k praznični noši. Žoki so napravljeni iz pletenih volnenih stopal, črne ali sive barve, obšitih z domačim svinjskim usnjem, ki so ga Ratečani nosili strojit v Kranjsko goro k Bajtu, kjer so ob koncu 19. stoletja strojili tudi gamsovo kožo za irhorce in ovčjo kožo za kožuhe. V večji meri so Ratečanke v tem času nosile nizke čevlje iz domačega suknja, z usnjenimi podplati, srednjo peto in usnjenimi obšivki. K črnim rasom so nosile čevlje iz črnega, k modrim rasom pa čevlje iz modrega suknja. Pozimi so obuvale visoke suknjene črne čevlje, ki so jih vezale z vrvice.

Ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, ko je tudi v nošo Ratečank prodril vpliv mestne noše — so poleg domačih rasov prišle v rabo tudi krila iz industrijskega blaga. K tem krilom so

nosile jope — »šlebanke«, ki so bile krojene iz enakega blaga. Krila so bila krojena že na pas ali pa še po starem kroju z modrcem. Šlebanke iz industrijskega blaga so nov oblačilni element, ki je v 2. polovici preteklega stoletja pod vplivom meščanske šole zašel v območje ljudske noše. Ratečanke so jih nosile tudi k starim domačim rasom.

V moški noši Ratečanov v 2. polovici preteklega stoletja so značilne še vedno do kolena segajoče črne irhaste hlače z »durcami«, podložene z domačim platnom, žametast lajbič, bela srajca. Zaradi izredno velikega števila ohranjenih širokokrajnih rjavih klobukov z okroglimi nizkimi oglavji moremo soditi, da je bila v Ratečah noša takih klobukov še v 2. polovici preteklega stoletja izredno živa. Oblika teh klobukov se je iz renesančne oblačilne tradicije v nekaterih naših gorskih krajih, zelo močno pa v Ratečah, ohranila v noši domačinov še v 2. polovico 19. stoletja. (Povsod na Gorenjskem so ohranjena sporočila, da so širokokrajne klobuke nosili pastirji v planinah). K irharcam, ki so bile ob robovih durc in stranskih šivih hlačnic okrašene s šivanim okraskom, so Ratečani nosili do kolena segajoče volnene nogavice rdeče ali modre barve, kasneje so prišli v nošo zelene volnene nogavice, pletene s »pucki«. Nekateri so se še obuvali tudi ob nedeljah v žoke in cokle, vendar so bili čevlji z vezalkami. (Cokle so sezuvali in jih puščali v cerkveni lopi, tako da so vstopali v cerkev v samih nogavicah). Pozimi so moški nosili rjave kožuhe iz ovčje kožuhovine, z navznoter obrnjeno dlako. Kožuhi so bili na hrbtu okrašeni z »rožo«. Dolge moške kožuhe so ob koncu preteklega stoletja zamenjali krajši kožuhi, ki so jih nosili starejši moški ob prazničnih in ob delovnih dneh še do prve svetovne vojne, ko so opustili nošnjo kratkih irhastih hlač in so nosili po novi modi krojene dolge hlače in »pruštahe« (suknjiče) iz domačega suknja in raševine, pa tudi že iz industrijskega blaga. Pokrivali so se s klobuki, kakršni so bili takrat v modi v mestni noši. Sukno in raševino so tkali domači rateški tkalci, v barvanje in valjanje pa so ga nosili v Belo peč.

Ob koncu preteklega in na začetku našega stoletja so tudi v rateški praznični noši občutneje prepleta stara domača oblačilna kultura z novimi elementi, ki jih je posredovala mestna noša, vendar so se starejši domačini še vedno močno držali stare domače oblačilne tradicije, ki se je močneje in dlje obdržala v rateški delovni noši z nekaterimi elementi prav v današnji čas.

Mnoge Ratečanke so še po prvi vojni ob delavnih v zimskem in letnem času nosile krila iz črno barvanega domačega platna, moški pa poletni dolge hlače prtenice iz nebeljenega ali črno barvanega domačega platna, kakršne so posamezni domačini nosili še v času po drugi vojni, pozimi pa hlače iz črne raševine. Blago so tkali domači tkalci, po prvi vojni so bili še štirje. Moški in ženske so dolgo nosili predpasnike iz domačega hodnega prta. Vse do tridesetih let so bile splošno v rabi cokle s kljunom in lesenim zgornjim delom, pletenim iz viter. Cokle s pletenim zgornjim delom so v tem času v Ratečah izdelovali še pri Jurčku in pri Potokarju. Še danes nosijo mnogi Ratečani pri delu v hlevu ali na polju cokle mlajše oblike — brez kljunastega zaviha z usnjenim zgornjim delom. »Žoki« — obuvala, spletena iz črne ali sive volne in obšita z usnjem iz svinjine, so še pred desetletjem značilni sestavni del rateške delovne noše. Žoke je znala napraviti vsaka Ratečanka sama. (Nosili so jih tudi Korenci, vendar so jih imenovali z drugim izrazom — »boti«). Posamezni stari domači oblačilni elementi so se v delovni noši Ratečanov ohranili v živi funkciji torej vse do današnjih dni.

Stara praznična noša je po prvi svetovni vojni spremenila svojo funkcijo; dobila je povsem nov, reprezentančni in paradni značaj. Samo ob največjih praznikih — o »Pranganju« (Telovo) in o Veliki noči ter ob raznih turističnih prireditvah, odpro Ratečanke bogato založene skrinje in se oblečejo v stara domača praznična oblačila, ki so bila v zadnjem času v nadrobno podvržena spremembam, ki so izraz nove funkcije, ki jo ima danes rateška noša in izraz novega okusa; le-ta je močno v navzkrižju z izvornimi estetskimi vrednotami, ki so jih Ratečani izražali v svoji

Današnja rateška praznična noša

noši še na začetku našega stoletja, ko so bila tradicionalna oblačila še vedno sestavni del tečajnega načina oblačanja domačinov. Pred petdesetimi leti so začele Ratečanke v čisto lepoto belih zavijač s črnimi žametastimi »panti« vnašati nov element z raznobarnimi svetlikajočimi se našitki — »grolcami«. Starejše domačinke so z odporom sprejele novost. »Tihlne« s svetlikajočimi se ploščicami, našitimi na žametastem furmu ali »pantus«, so se jim zdeli smešni, šemasti. Semaste so se jim zdele tudi šlebanke, ki so jim začele domačinke dodajati zlato in srebrne obrobe ob vratu, na prsih in v zapestju. Novost rateške paradne noše so tudi raznobarni predpasniki iz cenene svilene brokata ter številne pentlje, ki se spuščajo zadaj od pasu in so jih uvedle domačinke v večji meri šele v času po drugi vojni.

Literatura in viri:

1. M. Markovič, Glavna gibala v razvoju slovenske kmečke noše v 19. in 20. stoletju, Slovenski etnograf XX/1967, str. 92.
2. M. Markovič, n. d. str. 94.
3. J. Mohorič, Skofjeloško platno in njegov zakon, Loški razgledi II, 1955, str. 73.
4. A. Novak, Domače tkalstvo v Gornjesavski dolini, Slovenski etnograf XVI—XVII, 1963/64, str. 245.
5. M. Ložar, Krila, predpasniki in pasovi v slovenskih ljudskih nošah, Slovenski etnograf II, 1949, str. 54.
M. Ložar, Slovenska ljudska noša, Narodopisje Slovencev II, 1952, str. 219.
6. Lastni terenski zapiski

Anka Novak

Praznična noša Ratečanke, 19. stoletje

SNOVANJA — posebno kulturno rubriko GLASA ureja uredniški odbor Kluba kulturnih delavcev v Kranju: Milan Batista, Dušan Ogrizek, Bojan Pisk, Stanko Simenc, Albin Učakar, Črtomir Zorec in Olga Zupan. Odgovorni urednik Bojan Pisk. Lektor Stanko Simenc.